

پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
دوفصلنامه علمی، مقاله علمی- پژوهشی، سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، ۳۰۱-۳۲۸

تبیین پدیده «اعتماد» به پیامبر(ص) در «شبکه اجتماعی» مسلمانان در مدینه؛ با ارائه الگوی پارادایمی بر اساس رویکرد روشی نظریه زمینه‌ای

فرخ السادات میرسعید قاضی*

شهلا بختیاری**، علی محمد ولوی***، فاطمه جمیلی کهنه شهری****

چکیده

پیامبر(ص) در مدینه با آسیب‌ها و مسائل متعدد در نظم اجتماعی با توجه به ساختار روابط مبتنی بر ارزشها و هنجارهای جاهلی و سرمایه‌های اجتماعی موجود در آنها و ناهمسویی برخی اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان در اصلاح ساختار روابط روبرو بود. از سوی دیگر شواهد قرآنی و منابع تاریخی-روایی دلالت بر وجود پرکاربرد مقوله «اعتماد» و همسویی جمعی دیگر از مسلمانان با پیامبر(ص) دارد. هدف مقاله حاضر شناسایی و تبیین «مبنا»، «علل و شرایط» شکل‌گیری پدیده «اعتماد» نسبت به پیامبر(ص) و «کنش/ واکنش‌های» پیامبر(ص)، گروه «اعتماد‌گر» و «اعتماد‌گریز» حول این پدیده و پیامد رفتاری آن در «شبکه اجتماعی» مسلمانان است.

*دانش آموخته دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول) f.mirsaeedghazy@alzahra.ac.ir

**دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران sh.bakhtiari@alzahra.ac.ir

***استاد گروه تاریخ، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران a.valavi@alzahra.ac.ir

****استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران family@alzahra.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۱۱

این پژوهش به دلیل فقدان فرضیه، با بهره‌گیری از الگوی پارادیمی «رویکرد روشی نظریه زمینه‌ای» با تحلیل مقایسه‌ای مداوم، هم‌زمان با جمع‌آوری هدفمند داده‌ها و تعیین حجم بر اساس اشباع نظری، انجام شده است.

بر اساس یافته‌های پژوهش مبنای «اعتماد» به پیامبر(ص) «شناختی» و «عاطفی» بوده است که بازتاب آن در همدلی، همراهی و الگوپذیری گروه «اعتمادگر» از پیامبر(ص) مشاهده می‌شود. و تحت تأثیر ارتباطات و تعاملات کیفی گسترده و مستمر پیامبر(ص) با اقشار مختلف با مولفه‌های کنشی نظیر «مردمی بودن»، کرامت بخشی، رأفت، گذشت، ثبات عاطفی، حق‌گرایی، قاطعیت، درایت و مسئولیت‌پذیری پیامبر(ص)، در شرایط زمینه‌ای نظم اجتماعی مبتنی بر استخفاف، تبعیض، روانجوخویی و انتقام‌دوره جاهلی شکل گرفته است. راهبردهای پیامبر(ص) و «گروه اعتمادگر» در بی‌اثر کردن اقدامات گروه «اعتمادگریز» و حفظ و تقویت این پدیده، موجب بهسازی و تسهیل تعاملات در شبکه اجتماعی مسلمانان گردید.

کلیدواژه‌ها: اعتماد، شبکه اجتماعی، مدینه عصر نبوی، دوره جاهلی، نظریه زمینه‌ای

۱. مقدمه

مهم‌ترین اهداف پیامبر(ص) توسعه کمی و کیفی شبکه اجتماعی مسلمانان، با گرویدن افراد و گروه‌ها به اسلام، تهذیب و تزکیه نفوس، تعلیم کتاب و حکمت^۱ و رشد و کمال پیروانش بوده است. اما پیامبر(ص) در راستای تحقق اهداف خود در مدینه، علاوه بر اقدامات خصمانه مشرکان و یهودیان با آسیب‌ها و مسائل متعدد در نظم اجتماعی مدینه با توجه به تجمع و تفکیک اجتماعی^۲ ناشی از حضور افراد و گروه‌های مختلف در مدینه و ساختار روابط مبتنی بر ارزشها و هنجارهای جاهلی و سرمایه‌های اجتماعی^۳ موجود در شبکه‌های ارتباطی و مخالفت و اقدامات تحریک‌آمیز برخی اعضای «شبکه اجتماعی» مسلمانان در برابر اصلاح این ساختارها روبرو بود. این گروه که خداوند در قرآن کریم از آنان با عنوان «منافق» نام برده است (منافقون/۸-۱)، از هر فرصتی برای تخریب پیامبر(ص) و تفرقه‌افکنی در شبکه اجتماعی مسلمانان استفاده می‌کردند.^۴ این شواهد بیانگر وجود گروهی ناهمسو با پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان است. اما از سوی دیگر بر اساس آیات قرآن کریم و گزارش‌های منابع تاریخی-روایی علیرغم وجود این موانع و چالش‌ها ما شاهد تحقق اهداف پیامبر(ص) با همراهی جمع کثیری از مسلمانان می‌باشیم که با صبر و استقامت و هجرت و جهاد، با بذل جان و مال خویش در راستای تحقق

آرمانها و اهداف حضرت صحنه های مثال زدنی و بی نظیری از جلوه های ایثار و فداکاری خلق نموده اند.^۵ این گروه را خداوند «مومن» نامیده است (مومنون / ۹-۱، توبه / ۷۱) و در بسیاری از آیات خود ویژگی آنان را توصیف و ستوده است.^۶ بر اساس این گزارش ها، عمق و شدت ارادت و دلبستگی این گروه از اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان نسبت به پیامبر (ص) به حدی بود که مسلمانانی همچون مصعب بن عمیر و حنظله در کشمکش انتخاب بین علاقه و وفاداری به پیامبر (ص) و تعلقات و تعصبات خانوادگی و قبیله ای، کنار پیامبر (ص) ایستادند و دست از یاری و همراهی حضرت نکشیده و حتی در این راه به شهادت رسیدند (واقعی، ۱۳۶۹: ۱۰۶-۱۰۵؛ ابن هشام، ۱۰۲/۲). این انتخاب در جامعه ای که حمیت و تعصب به قبیله و عشیره مهمترین اصل در ساختار روابط و مناسبات محسوب می شد (یوسفی غروی، ۱۳۸۳: ۷۱/۱-۷۰)، بیشتر جای تعمق و تأمل دارد. بر اساس این گزارش ها مسئولیت پذیری این گروه نسبت به پیامبر (ص) آنچنان آشکار و عیان بوده است که حتی دشمنان قسم خورده آن حضرت نیز ناچار گاه زبان به اعتراف در این باره می گشودند (واقعی، ۴۵۴؛ ابن هشام، ۲۱۲/۲).

بر اساس این شواهد که دلالت بر وجود پر کاربرد پدیده «اعتماد» (Trust) در تعاملات و مناسبات اعضای «شبکه اجتماعی» مسلمانان با پیامبر (ص) در مدینه دارد بنظر می رسد یکی از راهبردهای مهم پیامبر (ص) در عبور از مشکلات و تحقق اهدافش در دوران حساس و سخت عصر نبوی، اصلاح ساختار روابط با توسعه کیفی ارتباطات و مناسبات و اعتماد سازی در شبکه اجتماعی مسلمانان بوده است.

همچنین این شواهد بر وجود اعضای همسو و ناهمسو با پیامبر (ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان تأکید دارند. در پژوهش حاضر اعضای همسو با پیامبر (ص)، گروه «اعتمادگر» و اعضای ناهمسو با ایشان، گروه «اعتمادگریز» نامیده می شوند.

از آنجا که سازوکارهای اعتماد سازی، اصلی بسیار مهم و راهبردی در تحقق منافع و اهداف شبکه های اجتماعی است. ارائه مدلی از چگونگی ایجاد، حفظ و تقویت اعتماد با توجه به اقتضائات اعتقادی و فرهنگی بویژه مبتنی بر سیره پیامبر (ص) بعنوان الگو برای شبکه های اجتماعی جوامع اسلامی ضروری می باشد.

با مرور پژوهش های انجام شده در کشور بنظر می رسد مطالعات انجام شده در باره «اعتماد» کمتر اعتقادات، ارزشها و اقتضائات فرهنگی ایران مورد توجه بوده است. همچنین انبوه مطالعات انجام شده حول سیره پیامبر (ص) و شبکه اجتماعی مسلمانان در عصر نبوی

نیز اغلب با رویکردهای توصیفی - تحلیلی انجام شده و کمتر در این پژوهش‌ها به فرضیه یابی پرداخته شده است.

بنا به این ضرورت پژوهش حاضر در صدد است با شناسایی و تبیین مبنا، چگونگی و چرایی پدیده «اعتماد» نسبت به پیامبر(ص) و «کنش/واکنش‌های» پیامبر(ص)، گروه «اعتمادگر» و «اعتمادگریز» حول این پدیده و پیامدهای رفتاری آن در «شبکه اجتماعی» مسلمانان در مدینه، به گونه‌ای روشمند به فرضیه‌سازی بپردازد.

بر اساس اهداف تحقیق، عمده‌ترین سؤالات به قرار زیر طراحی می‌شود:

- ۱- مبنای پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) در «شبکه اجتماعی» مسلمانان در مدینه چگونه تعریف می‌شود؟
- ۲- پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) در «شبکه اجتماعی» مسلمانان تحت تأثیر چه شرایط علی، دخیل و زمینه‌ای ایجاد شده است؟
- ۳- پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) در «شبکه اجتماعی» مسلمانان متأثر از چه کنش و واکنش‌های راهبردی تضعیف و تقویت‌کننده بوده است؟
- ۴- اعتمادگری نسبت به پیامبر(ص) در «شبکه اجتماعی» مسلمانان دارای چه پیامدهای رفتاری بوده است؟

۲. چارچوب مفهومی پژوهش

از آنجا که بنیان رویکرد نظریه‌زمینه‌ای در نظریه‌سازی «ظهور نظریه» است. بنابراین نمی‌توان با لیست مفاهیم از پیش تعیین شده یا نظریه‌ای که ما را هدایت کند، وارد پژوهش شویم. بلکه باید مفاهیم و طرح را گذاشت تا از داده‌ها پدیدار شوند. وقتی فرضیه‌های مناسب پدید آمدند و اعتبارشان احراز شد، می‌توان برای تقویت آنها به سراغ نظریه‌ها رفت. همچنین از نظریه‌های پیشین می‌توان برای افزایش حساسیت نظری محقق در طرح سؤالات و نمونه‌گیری نظری بهره گرفت. (استراوس و کریبن، ۱۳۹۶: ۵۶-۴۳)

۱.۲ تعریف اعتماد

اعتماد به معنای تکیه کردن، متکی شدن به کسی و کاری را بی‌گمان به او سپردن، واگذاشتن کاری به کسی (فرهنگ عمید)، اطمینان کردن و وثوق داشتن به (فرهنگ معین)، «توکل» با

حرف جاره علی متعدی به معنای اعتماد و تکیه کردن به دیگری (ابن منظور، ۱۴۱۶: ۳۸۸/۱۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۴: ۸۲۲)، یکی از موضوعات پر مطالعه در دهه های اخیر در رشته های مختلف بویژه در جامعه شناسی بوده است و محققان از ابعاد مختلف به این مقوله پرداخته و تعاریف متنوعی نیز در باره مفهوم اعتماد ارائه نموده اند. در جدول شماره ۱ به برخی از این تعاریف اشاره می شود:

جدول ۱ تعاریف اعتماد

نویسنده	تعریف از اعتماد
Giddens (1988)	اعتماد به عنوان اطمینان یا اتکا به نوعی کیفیت، یا صفت و یا اطمینان به حقیقت عبارت یا گفته ای می باشد. اعتماد نوع خاصی از اطمینان است.
Inglehart (1990)	اعتماد این انتظارات را در بر می گیرد که رفتار دیگری به طرز قابل پیش بینی دوستانه خواهد بود
Luhmann (1979)	اعتماد یک نوع مکانیسم اجتماعی است که در آن انتظارات، اعمال و رفتار افراد تنظیم و هدایت می شود.
Fukuyama	فرانسیس فوکویاما "اعتماد را به عنوان انتظاری که در یک جامعه از رفتار مقرراتی، مسئولانه و همیارانه ی بخشی از اعضای دیگر جامعه که بر هنجارهای مشترک عام مبتنی است، تعریف می کند."
Field (2000)	اعتماد و مورد اعتماد بودن، معمولاً با مایع روغنکاری مقایسه می شوند که چرخ مبادلات اجتماعی و اقتصادی را روغنکاری می کند. بدون اعتماد و مورد اعتماد بودن، چرخش مبادلات اجتماعی و اقتصادی بسیار هزینه بر، دیوان اسالارانه و زمان برمی شوند.
Koehn (1996)	اعتماد انتظار دریافت حسن نیت مداوم از سوی امین و انجام رفتار به قاعده شرافتمندانه و مشارکت جویانه بر اساس هنجارهای مشترک از سوی دیگران است.
Bhattachary (1998)	اعتماد یک توقع و انتظار از نتایج مثبت است که شخص می تواند بر مبنای فعالیت های مورد انتظار از طرف مقابل در یک تعامل که هیچ ابهام و تردیدی در آن وجود نداشته باشد به دست آورد.

نکته قابل تأمل در تعاریف از اعتماد این است که هریک از این تعاریف پارادایم های ناظر بر رشته های مختلف علمی را انعکاس می دهد و علیرغم اینکه در تعریف اعتماد وفاق ندارند ولی دارای عناصر مشترک در تعاریف خود از این مفهوم می باشند بر اساس مهمترین عناصر مشترک در این تعاریف می توان گفت که اعتماد در فرآیند روابط اجتماعی مبتنی بر اطمینان، حسن ظن، نگرش و انتظارات مثبت، در نیت، گفتار و رفتار قابل پیش بینی، منصفانه، دوستانه، با صداقت و قابل اتکا در راستای منافع جمع است که در روابط

بین دو جزء، اعتماد شونده و اعتماد کننده (اعتمادگر) تبلور می‌یابد و دارای آثار و پیامدهای مثبت در مبادلات اجتماعی و اقتصادی جوامع می‌باشد. با توجه به کارکردهای اعتماد، تقسیم‌بندی‌های مختلفی در باره انواع اعتماد انجام شده است. اعتماد بنیادین، اعتماد شخصی، اعتماد غیرشخصی اعتماد اجتماعی، اعتماد سازمانی، اعتماد نهادی، اعتماد سیستمی، اعتماد راهبردی، اعتماد عمومی، اعتماد سیاسی، اعتماد عمودی، اعتماد افقی، اعتماد عاطفی، اعتماد شناختی، اعتماد رفتاری و... از اشکال اعتماد در علوم مختلف می‌باشند. (الوانی و حسینی، ۱۳۹۲: ۱۴۱-۱۰۵).

۲.۲ شبکه اجتماعی

استفاده از اصطلاح «شبکه اجتماعی» در باره امت اسلام از تعاریف صاحب نظران که «شبکه» را نوع خاصی از رابطه پیونددهنده بین مجموعه معینی از افراد، اشیاء یا وقایع تعریف کرده اند (نوک و کاکلینسی به نقل از ابوالحسنی و عطار، ۱۳۹۲)، گرفته شده است. به عبارت دیگر، شبکه مجموعه‌ای است از حداقل سه نقطه یا گره (node) و تعدادی ارتباط (tie) که نشان‌دهنده وجود یا عدم وجود ارتباط میان گره‌ها است. این گره‌ها می‌توانند افراد، گروه‌ها، واحدها و یا سازمان‌ها باشند. (اشتریان، کیومرث و همکاران، به نقل از همان). «شبکه‌های اجتماعی» (Social Networks) واحد تشکیل‌دهنده ساخت جامعه هستند. ساخت اجتماعی به عنوان یک «شبکه» (Network) از اعضای شبکه و مجموعه‌ای از پیوندها که افراد، کنش‌گران یا گروه‌ها را به هم متصل می‌سازد، تشکیل شده است. اعضای شبکه می‌توانند افراد، گروه‌ها، نهادها (خانواده، مدرسه و...)، موجودیت‌های حقوقی و یا سازمانها و... باشند. کوچک‌ترین و در عین حال قدیمی‌ترین و استوارترین شبکه اجتماعی خانواده می‌باشد. اجتماعات خویشاوندی، و گروه‌های دوستی نیز از جمله کهن‌ترین شبکه‌های اجتماعی شمرده می‌شوند. (ولمن، ۱۹۸۸: ۸۲)

۳. پیشینه تحقیق

با توجه به اهمیت جایگاه اعتماد در زندگی انسانها و همچنین نقش مهم و اساسی آن در کیفیت بخشی روابط و اینکه بدون اعتماد، برقراری ارتباط پایدار امکان‌پذیر نمی‌باشد، این پدیده از منظر مختلف موضوع پژوهش‌های بسیاری در چند دهه اخیر بوده است. و

محققین خارجی و داخلی بسیاری نظیر: گیدنز (۱۹۸۸)؛ لومن (۱۹۷۹)؛ چلبی (۱۳۷۵) و الوانی و حسینی (۱۳۹۲) در مطالعات خود به تبیین مبانی نظری اعتماد، انواع، ابعاد و کارکردهای آن پرداخته اند. برخی مانند شایگان (۱۳۸۶) و امیرکافی (۱۳۷۴)،^۷ به اعتماد و انواع آن بعنوان متغیری وابسته پرداخته و عوامل تأثیرگذار بر آنها را بررسی کرده اند. برخی دیگر از جمله، ازکیا (۱۳۸۰)^۸ و شمس (۱۳۹۴)،^۹ تأثیر پدیده اعتماد بر متغیرهای دیگر را مورد مطالعه قرار داده اند. همچنین رابطه دین بصورت عام و دین اسلام بصورت خاص با اعتماد موضوع مطالعات پژوهشگرانی نظیر طالبی و حاجیلو (۱۳۹۲)^{۱۰} و کریمیان و همکارانش (۱۳۹۵)^{۱۱} بوده است. با بررسی مطالعات انجام شده در این حوزه بنظر می آید با توجه به اهمیت موضوع اعتماد و ضرورت توجه به چگونگی ایجاد آن با توجه به اقتضائات اعتقادی و فرهنگی جامعه، علیرغم حجم گسترده مطالعات انجام شده در باره سیره پیامبر (ص) و وقایع عصر نبوی، تاکنون پژوهشی با رویکرد روشمند در باره چیستی، چگونگی و چرایی ایجاد اعتماد نسبت به پیامبر (ص) به منظور ارائه مدل و الگویی عینی و کاربردی صورت نگرفته است.

۴. روش تحقیق

پژوهش حاضر که از اولین مطالعات در باره «شبکه اجتماعی» مسلمانان در عصر نبوی می باشد، از یکسو با رویکرد تاریخی و اجتماعی و از سوی دیگر به دلیل فقدان فرضیه با رویکرد روشی نظریه زمینه ای (Grounded Theory) با هدف شناسایی و فرضیه سازی در باره پدیده اعتماد نسبت به پیامبر (ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان در مدینه انجام می شود. به علت فقدان نظریه، استفاده از رویکرد روشی نظریه زمینه ای از روشهای تحقیق کیفی با توجه به ظرفیتهایی که در کشف حقیقت و نظریه پردازی در دل داده ها دارد (استراوس و کرین، ۳۴) برای شناسایی، توصیف و تحلیل متغیرهای منتج به نظریه مناسب ترین رویکرد روشی برای این تحقیق می باشد. عناصر اصلی نظریه میدانی (زمینه ای) را مفاهیم، مقولات و گزاره ها تشکیل می دهند. اساس روش شناختی این رویکرد روشی، نمونه گیری نظری و مقایسه مقولات است. شیوه نمونه گیری به کار گرفته شده این امکان را به محقق می دهد تا همزمان به جمع آوری، کدگذاری و تحلیل داده های خود پردازد و انتخاب نمونه ها را با هدف رسیدن به اشباع نظری انجام دهد (ذکایی، ۱۳۸۱)، فرایند کدگذاری در رویکرد روشی نظریه زمینه ای در سه مرحله کدگذاری باز (Open

(Coding)، کدگذاری محوری (Axial Coding)، (پاسخ به پرسشهای پژوهش) و کدگذاری انتخابی (Selective Coding) (فرضیه سازی) انجام می شود.

۵. تکنیک پژوهش

تکنیک مورد استفاده در این پژوهش کتابخانه ای، تحلیل محتوای کیفی و تأیید داوران در مفهوم سازی می باشد.

۶. جامعه مورد مطالعه

در این پژوهش جامعه مورد مطالعه، آیات قرآن کریم و گزارش های منابع تاریخی - روایی در باره ارتباطات و تعاملات بین پیامبر(ص) و اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان اعم از اعضای اعتمادگر (مؤمنین) و اعتمادگریز (منافقین) در مدینه می باشد. شبکه اجتماعی مسلمانان نخست با عضویت و ارتباط سه نفر پیامبر(ص)، علی(ع) و خدیجه (س) در مکه تشکیل و سپس با توسعه کمی و کیفی بعد از ۲۳ سال هزاران نفر را شامل گردید. با توجه به حجم بسیار گزارش های مرتبط با موضوع در منابع، و گستردگی جامعه مورد مطالعه، سعی بر این می باشد که با نمونه گیری هدفمند،^{۱۲} گزارش هایی انتخاب شوند که با توجه به اهداف تحقیق اطلاعات زیادی داشته باشند و از طریق آن ها درک عمیقی از موضوع مورد مطالعه حاصل شود.

۷. جمع آوری و سازماندهی داده های کیفی

در پژوهش حاضر در گام نخست به نمونه گیری هدفمند از جامعه مورد مطالعه (آیات قرآن کریم و منابع تاریخی - روایی) پرداخته می شود که با توجه به محدودیت از نظر تعداد لغات در چاپ مقاله، صرفاً به انعکاس متن و منابع تعداد محدودی از داده ها اکتفا شده است.^{۱۳}

۸. تجزیه داده ها و کدگذاری باز

در مرحله کدگذاری باز، داده های جمع آوری شده سطر به سطر معاینه دقیق شده و به پاره های مجزا خرد می شوند و با دقت مورد بررسی قرار می گیرند و از جهت شباهت ها و تفاوت ها با یکدیگر مقایسه می شوند. رویدادها، حوادث، اشیاء و عمل / تعامل هایی که از لحاظ مفهوم، ماهیت یکسان دارند، یا از لحاظ معنا به هم مربوط اند، ذیل مفاهیم انتزاعی تر قرار می گیرند.^{۱۴} (جدول ۲)

جدول ۲ کدگذاری باز

کدهای باز	نمونه هایی از داده های پژوهش از قرآن و منابع تاریخی - روایی
ارادت و دل بستگی شدید گروه اعتمادگر نسبت به پیامبر(ص)	ابو سفیان می گفت: «ما هرگز ندیده ایم که یاران کسی محبتی را که یاران محمد به او دارند، داشته باشند.» (واقدی، ۲۶۷) عروه بن مسعود گفت: «به خدا قسم یاران محمد هیچگاه بر او چشم نمی دوزند، و صدای خود را در محضر او بلند نمی کنند، و هر گاه که وضو می گیرد بر گردش جمع می شوند، که به قطره ای از آن دست یابند.» (واقدی، ۴۵۴) امام علی (ع) می فرماید: «قد صرفت نحوه افئدة الابرار و»: دل های نیکوکاران، شیفته پیامبر اکرم (ص) گشت (نهج البلاغه، خطبه ۹۶)
اولویت دادن گروه اعتمادگر به همراهی با پیامبر(ص) نسبت به تعصبات و تعهدات خانوادگی و قبیله ای	شخصیت هایی نظیر شماس (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۲۱۰/۳-۲۰۹); حنظله (ابن سعد، ۱۸۵/۵); ابوحنبل پسر سهیل بن عمرو (واقدی، ۴۶۲) تعهد نسبت به پیامبر(ص) و آرمان هایش را به وابستگی و تعهد نسبت به خانواده های سرشناس شان، اولویت داده و برخی از آنان به شهادت رسیدند از جمله این افراد می توان از مصعب بن عمیر نام برد که از خانواده ای ثروتمند و بسیار مورد توجه پدر و مادرش بود در احد در حالی به شهادت رسید. که ردای کهنه ای بر تن داشت. (ابن سعد، ۱۰۵/۳-۱۰۰)
اطاعت بی قید و شرط و خود خواسته گروه اعتمادگر از دستورات و منویات پیامبر(ص)	اطاعت بی قید و شرط مهاجران از پیامبر(ص) با هجرت و ترک خانه و کاشانه و (ابن هشام، ۳۱۰/۱-۳۰۴) ماجرای هجرت ام سلمه به مدینه نمونه ای است از سختی هایی که زنان مومن برای هجرت در راه خدا و همراهی با پیامبر(ص) متحمل شدند (ابن هشام، ۳۰۵/۱-۳۰۴) عروه بن مسعود به حضور قریش آمد، و گفت: «من به دربار پادشاهان رفته ام، پیش خسرو و هرقل و نجاشی بوده ام و به خدا قسم هیچ پادشاهی را ندیده ام که میان اطرافیان خود آن قدر مورد اطاعت باشد که محمد میان اصحاب خود، کافی است که او فقط به کاری اشاره کند تا انجام شود.» (واقدی، ۴۵۴) اطاعت و همراهی بی قید و شرط با منویات پیامبر(ص) در آزادی اسرای هوازن، (ابن هشام، ۳۱۰/۲) و همراهی بی قید و شرط با پیامبر(ص) در فتح مکه بدون اطلاع از مقصد، (واقدی، ۶۱۴)

<p>همراهی خود خواسته مردان و زنان اعتمادگر با پیامبر(ص) در تبلیغ دین اسلام</p>	<p>همراهی با پیامبر(ص) در تبلیغ دین اسلام توسط مبلغانی چون: جعفر بن ابی طالب (ابن هشام، ۲۱۰/۱-۲۰۷)؛ مصعب بن عمیر (ابن هشام، ۲۹۱/۱-۲۸۱)؛ طفیل بن عمرو (ابن هشام، ۲۴۵/۱-۲۴۱)؛ مرثد بن ابی مرثد (ابن هشام، ۱۳۵/۲-۱۳۴)؛ منذر بن عمرو ساعدی (ابن هشام، ۱۴۰/۲-۱۳۹)؛ عروه بن مسعود (واقدی، ۷۳۰) گروهی از اصحاب پیامبر (ص) برای آموزش فقه و احکام دین به بادیه‌های اطراف مدینه می‌رفتند. (واقدی، ۸۰۸)</p> <p>ام سلیم مهریه خود را مسلمان شدن ابو طلحه قرار داد. (ابن سعد، ۴۲۵/۸)</p>
<p>اعلان وفاداری و حمایت خود خواسته و بدون قید و شرط گروه اعتمادگر نسبت به پیامبر(ص) و آرمان هایش</p>	<p>در برگشت از احد «سران اوس و خزرج در مسجد و کنار در خانه پیامبر(ص) ماندند که پاسداری دهند، زیرا می‌ترسیدند که قریش دوباره حمله کنند». (واقدی، ۱۸۰)</p> <p>چون عیینه و حارث بعد از مذاکره با پیامبر(ص) در خندق به خانه خود برگشتند، «غطفانی‌ها پیش آنها آمدند، و گفتند: چه خبر دارید؟ گفتند: کار تمام نشد، ما قومی را دیدیم که با پیش روشن و جانفشانی کامل گرد سرور خود هستند، ما و قریش نابود شده‌ایم.» (واقدی، ۳۳۰)</p> <p>اعلام وفاداری زنی از قبیله بنی دینار نسبت به پیامبر(ص) که شوهر و برادر و پدرش هر سه در جنگ احد کشته شده بودند. (ابن هشام، ۱۲۲/۲)</p>
<p>رقابت گروه اعتمادگر با یکدیگر در همراهی با پیامبر(ص) در جنگها و جانفشانی در راه آرمانهای اسلام</p>	<p>«سمره بن جندب به مرثد بن سنان حارثی که ناپدریش بود گفت: پدر جان، رسول خدا به رافع بن خدیج اجازه داد و مرا منع فرمود و حال آنکه من حاضرم با رافع بن خدیج کشتی بگیرم. مرثد بن سنان به پیامبر(ص) گفت: ای رسول خدا، شما پسر مرا رد فرمودید و به رافع بن خدیج اجازه شرکت در جنگ دادید و پسر من حاضر است که با رافع کشتی بگیرد. پیامبر (ص) فرمود: کشتی بگیرند! سمره، رافع را به زمین زد و پیامبر (ص) به او هم اجازه دادند.» (واقدی، ۱۵۷)</p> <p>خیمه، پدر سعد بن خیمه گفت: «در جنگ بدر با آنکه بسیار آرزومند شرکت در آن بودم با پسر من قرعه کشیدم، قرعه من پوچ در آمد، قرعه به نام او زده شد و خداوند شهادت روزیش فرمود ولی من هم سخت مشتاق شهادت بودم.» (واقدی، ۱۵۴)</p>
<p>صداقت، حق‌گرای و عدالتخواهی پیامبر(ص)</p>	<p>ادای حق / حق‌گرایی پیامبر(ص) رعایت حق الناس (نهج البلاغه، خ ۱۸۵؛ ابن هشام، ۲۸۶/۲، ۲۸۵)</p> <p>راستگویی و درستکاری (ابن هشام، ۱۸۳/۱) پرهیز از دادن وعده‌های کاذب (ابن سعد، ۲۹۸/۱-۲۹۷)؛ امانت‌داری و پایبندی به عهد و پیمان پیامبر(ص) (ابن هشام، ۲۱۸/۲، ۲۱۷)</p> <p>عدالت‌مراوده‌ای (ابن سعد، ۴۰۵/۱، ۴۰۴)، رویه‌ای (ابن هشام، ۲۸۶/۲) و توزیعی پیامبر(ص) (ابن سعد، ۳۱۸/۱) و برابری و مساوات انسانها در سیره عملی پیامبر(ص) (واقدی، ۷۴، ۷۳)</p>
<p>خوش‌خلقی و آراستگی پیامبر(ص)</p>	<p>در باره شرم و حیاء پیامبر(ص) نقل شده است: «رسول خدا از دوشیزگان شرمگین‌تر بود و اگر چیزی را خوش نمی‌داشت فقط از وضع چهره‌اش می‌فهمیدیم که خوش نمی‌دارد.» (ابن سعد، ۳۵۵/۱)</p> <p>در باره خوش‌خلقی پیامبر(ص) گزارش داده‌اند: «پیامبر(ص) از همه مردم نیک‌خلق‌تر بود نه دشنام می‌داد و نه یاهوگو بود و نه در کوچه و بازار اهل هیاهو، بدی را با بدی پاداش نمی‌داد.» (ابن سعد، ۳۵۳/۱)</p>

<p>ادب و تواضع (ابن سعد، ۳۶۳/۱) و آراستگی پیامبر(ص) (ابن سعد، ۴۵۵/۱، ۴۵۴)</p>	<p>رفتار عزت‌مدارانه و کرامت بخش با زنان با دادن حق انتخاب به آنان، نظیر پذیرش درخواست خنساء دختر خدام همسر انیس بن قتاده انصاری، «انیس در جنگ احد شهید شد. پدر خنساء او را به همسری مردی درآورد، خنساء به حضور پیامبر (ص) آمد و گفت پدرم مرا به همسری مردی درآورده است و من عموی فرزندانم را برای ازدواج دوست‌تر می‌دارم. پیامبر (ص) اختیار ازدواج او را بر عهده خودش قرار داد.» (ابن سعد، ۴۵۴/۸)</p> <p>رفتار منزلتی، عزت‌مدارانه و کرامت بخش با تکریم و احترام کلامی و رفتاری با اقشار مختلف (ابن هشام، ۳۶۲/۲، ۱۱۹، ۴۷؛ ابن سعد، ۴۰۴/۱، ۳۶۳؛ همان، ۷/۸)</p> <p>پیامبر(ص) «هر کس را که می‌دید به سلام دادن پیشی می‌گرفت.» (ابن سعد، ۴۰۲/۱)</p> <p>در باره منزلت بخشیدن به اقشار فرودست با همنشینی پیامبر(ص) با آنان نقل کرده اند: «پیامبر(ص) دعوت بردگان را می‌پذیرفت.» (ابن سعد، ۳۵۷/۱)</p>
<p>رفتار کرامت بخش پیامبر(ص) با اقشار مختلف</p>	<p>لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ. (توبه/۶۱)</p> <p>رفتار کرامت بخش پیامبر(ص) با اقشار مختلف (آل عمران/۱۵۹؛ ابن سعد، ۴۰۵/۱)، با زنان (واقعی، ۸۴۴)، کودکان (واقعی، ۶۹۱)، یتیمان (ابن هشام، ۲۵۳/۲، ۲۵۲)، اسراء (ابن هشام، ۵۶۲) و بردگان (ابن سعد، ۳۵۷/۱)؛ بخشندگی (ابن سعد، ۳۵۶/۱) و عفو و گذشت پیامبر(ص) (ابن سعد، ۳۵۴/۱)</p> <p>پیامبر(ص) «بدی را با بدی پاداش نمی‌داد بلکه عفو می‌فرمود و گذشت می‌کرد.» (۳۵۳/۱)</p>
<p>رأفت و گذشت پیامبر(ص)</p>	<p>حلم و بردباری پیامبر(ص) (ابن هشام، ۲۱۱/۲؛ ابن سعد، ۳۵۰/۱، ۳۴۹؛ پرهیز از دشنام، مجادله، انتقام جویی و خشونت (ابن سعد، ۴۰۵/۱-۴۰۳، ۳۵۴)</p> <p>نقل کرده اند: «پیامبر (ص) دشنام دهنده و یاوه‌گو نبود.» (۳۵۳/۱)</p> <p>سعه صدر و سیاست مداراجویانه پیامبر(ص) نسبت به مشرکان (یعقوبی، ۱۳۷۱: ۴۱۴/۱، ۴۱۳) و یهودیان تا پیمان شکنی نکرده بودند (واقعی، ۲۲۹) و مدارا با منافقین که دست به تهمت، توهین، استهزاء و سرزنش پیامبر(ص) و مسلمانان می‌زدند (واقعی، ۳۱۲-۳۱۰)</p> <p>امام حسین (ع)....: «پیامبر(ص) کردارش همواره پسندیده و یک نواخت بود.» (ابن سعد، ۴۰۴/۱)</p>
<p>ثبات عاطفی پیامبر(ص)</p>	<p>در خندق پیامبر (ص) «گاهی کلنگ می‌زد، و گاهی با بیل خاکها را کنار می‌زد، و گاهی هم با زنبیل خاک حمل می‌فرمود.» (واقعی، ۳۳۹)</p> <p>از انس بن مالک نقل شده که «پیامبر (ص) از بیماران عیادت می‌فرمود و در تشییع جنازه‌ها حاضر می‌شد، بر خر سوار می‌شد، و دعوت بردگان را می‌پذیرفت و من روز خیبر آن حضرت را سوار خری دیدم که افسارش از لیف خرما بود.» (ابن سعد، ۳۵۸/۱)</p> <p>مردمی بودن پیامبر(ص) با ارتباطات شخصی چهره به چهره گسترده در مسجد برای اقامه نماز، ایراد خطبه و جلسات، صلح‌رحم و (واقعی، ۸۵۳، ۳۳۹-۳۳۴)</p>
<p>بی تکلف و مردمی بودن پیامبر(ص)</p>	<p>در خندق پیامبر (ص) «گاهی کلنگ می‌زد، و گاهی با بیل خاکها را کنار می‌زد، و گاهی هم با زنبیل خاک حمل می‌فرمود.» (واقعی، ۳۳۹)</p> <p>از انس بن مالک نقل شده که «پیامبر (ص) از بیماران عیادت می‌فرمود و در تشییع جنازه‌ها حاضر می‌شد، بر خر سوار می‌شد، و دعوت بردگان را می‌پذیرفت و من روز خیبر آن حضرت را سوار خری دیدم که افسارش از لیف خرما بود.» (ابن سعد، ۳۵۸/۱)</p> <p>مردمی بودن پیامبر(ص) با ارتباطات شخصی چهره به چهره گسترده در مسجد برای اقامه نماز، ایراد خطبه و جلسات، صلح‌رحم و (واقعی، ۸۵۳، ۳۳۹-۳۳۴)</p>

<p>محکم و استوار بودن پیامبر(ص)</p>	<p>محکم و استوار بودن در برابر تطمیع و درخواست های غیر معقول مانند مراجعه یهود بنزد آن حضرت که گفتند: «ای محمد تو میدانی که ما دانشمندان و بزرگان یهود هستیم و اگر ما از تو پیروی کنیم تمامی یهود از ما متابعت کرده به پیروی تو درآیند، اینک میانه ما و پیروان ما مخاصمه و نزاعی است و ما حلّ و فصل آنرا بنزد تو خواهیم آورد، پس اگر تو بنفع ما حکم کنی ما بتو ایمان خواهیم آورد. رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را از نزد خود دور کرده و آیه ۴۸ سوره مائده نازل شد.» (ابن هشام، ۳۷۵/۱) محکم و استوار در برابر آزار و اذیت زبانی، جسمی، تهدید و تحریم مشرکان از جمله در برابر پیغام تهدید آمیز ابوسفیان بعد از احد (ابن هشام، ۱۲۶/۲)</p>
<p>قاطع و شجاع بودن پیامبر(ص)</p>	<p>قاطعیت پیامبر(ص) در انجام تصمیمات اخذ شده بعد از مشورت و تدبیر (واقعی، ۴۲) برخورد قاطع با خیانتکاران و پیمان شکنان بنی قینقاع، بنی نضیر، بنی قریظه، خیبر و... با تبعید و حذف فیزیکی آنان (واقعی، ۱۲۹-۱۲۸، ۲۸۵-۲۸۸، ۳۹۶-۳۷۵، ۳۳۴-۲۲۳)، و مرتدین و کسانی که ادعای نبوت کردند. (ابن هشام، ۳۷۲/۲، ۲۷۲)، و برابر اقامات تفرقه انگیز سازماندهی شده منافقین (ابن هشام، ۳۳۴)، قاطع در برابر اعضای خودسر، حرمت شکن و متخلف شبکه اجتماعی مسلمانان (ابن هشام، ۱۱۳/۲) عدم انعطاف در برابر زیاده خواهان (ابن سعد، ۲۹۷/۱-۲۹۸)، و عدم مداخله در اجرای اصول و حدود اسلامی (ابن سعد، ۵۹/۲-۵۸) شجاعت پیامبر(ص) در بیان صریح عقایدش در برابر مشرکان و شجاعتش در جنگها و مهلکه ها (ابن سعد، ۳۵۹/۱)</p>
<p>اهل تساهل و تسامح بودن پیامبر(ص)</p>	<p>مدارا و تساهل در گرفتن زکات (واقعی، ۷۴۱)؛ و در برخورد با خطا و لغزش اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان (ابن سعد، ۳۶۳/۱) تسامح و تساهل در تشریح، عثمان بن ابی العاص گوید: آخرین دستوری که پیامبر به من در این مورد داد این بود که «هنگامی که با گروهی نماز می‌گزاری رعایت حال ضعیف‌ترین آنها را بکن، و وقتی که خودت تنهایی نماز می‌گزاری هر طور می‌خواهی بخوان.» (واقعی، ۷۳۷، ۷۳۶)</p>
<p>درایت و هوشمندی پیامبر(ص)</p>	<p>پیامبر (ص) در فتح مکه برای برخ کشیدن عظمت سپاه اسلام و ایجاد ترس در قریش «شبانگاه در مرّ الظّهْران به یاران خود دستور فرمود که هر کس آتشی بر افروزد و مجموعاً ده هزار آتش افروخته شد» (واقعی، ۶۲۲) همچنین بعباس فرمود: ابوسفیان را در روی دماغه کوه نگهدارد تا لشگر اسلام بر او عبور کند. (ابن هشام، ۲۶۸/۲، ۲۶۷) درایت و تدبیر در ماجرای اختلاف بین انصار و مهاجرین در مریسج (ابن هشام، ۱۹۷/۲-۱۹۶)</p>
<p>مسئولیت پذیری پیامبر(ص)</p>	<p>«طَبِيبٌ دَوَّارٌ بَطِيْهُ قَدْ أَحْكَمَ مَرَاهِمَهُ وَ أَحْمَى (أمضى) مَوَاسِمَهُ يَضَعُ ذَلِكَ حَيْثُ الْحَاجَةِ إِلَيْهِ، مِنْ قُلُوبِ عُمَى، وَ آذَانِ صُمَّ وَ السَّنَةِ بِكُمْ مُتَّبِعٌ بِدَاوَتِهِ مَوَاضِعَ الْفَلَّةِ وَ مَوَاطِنَ الْحَبْرَةِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸)» «پیامبر (ص)، هر کس نیازی داشت او را رد نمی‌فرمود مگر آنکه نیازش را برآورد.» (ابن سعد، ۴۰۴/۱) «چون ماه رمضان فرا می‌رسید، رسول خدا اسیران را آزاد و به هر فقیری که چیزی می‌خواست عطا می‌فرمود.» (ابن سعد، ۳۶۳/۱)</p>

<p>اصل کرامت انسان (اعم از زن و مرد و اقشار مختلف) در اسلام</p>	<p>نهی از عوامل تخریب کننده کرامت انسانی (ابن هشام، ۹/۲؛ ابن سعد، ۴۰۵/۱)، نفی تحمیق (توبه/۳۴؛ نفی غیبت (حجرات/۴۹)؛ نفی تمسخر (حجرات/۱۱)؛ نفی تهمت (نور/۴)؛ نفی تکبر در اسلام (لقمان/۱۹-۱۸، اسراء/۳۷)؛ نفی منت در انفاق (بقره/۲۶۳-۲۶۱)</p> <p>تقیح نگرش مغایر با کرامت و حقوق انسانی زنان در نظام جاهلی در قرآن و سنت پیامبر(ص) (نساء/۱۹، نور/۳۳، نحل/۵۹-۵۸؛ ابن سعد، ۲۱۵/۸، ۲۱۴)</p> <p>پیامبر(ص) به علت کرامت ذاتی انسان در جنگ ها اجازه مثله شدن و بی حرمتی به اجساد مشرکان را نمی دادند از سمره بن جندب روایت شده که گفت: «هیچگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله در مقامی نایستاد جز اینکه هنگام رفتن ما را بصدقه امر میفرمود و از مثله کردن نفی میکرد.» (ابن هشام، ۱۱۹/۲)</p> <p>تقوا تنها معیار برتری انسانها اعم از زن و مرد در اسلام (حجرات/۱۳؛ کلینی، ۱۳۶۴: ۱۵۸)</p> <p>تقویت خود باوری اقشار ضعیف با مسئولیت دادن به آنان (ابن هشام، ۴۲۵/۲-۴۲۴؛ ابن سعد، ۱۸۴/۴)</p>
<p>اصل مساوات و عدالتخواهی در اسلام</p>	<p>مساوات و برابری انسانها و نفی نگرش طبقاتی (انعام/۹۸، مائده/۳۲، حجرات/۱۳، هود/۲۷)؛ رعایت حق الناس (بقره/۲۸۲)؛ عدالت بعنوان اصلی بنیادی و بدل ناپذیر در قرآن (نحل/۹۰)، خداوند در قرآن حتی تأکید بر عدالت با دشمنان دارد. (مائده/۸)</p> <p>تقیح مختصات اجتماعی و اقتصادی ناعادلانه و ناسالم جاهلی ((بقره/۲۰۰، بقره/۲۷۶-۲۷۵، ۲۰۰، ۱۸۸، آل عمران/۱۳۰)</p> <p>پیامبر فرمود: «و مردم چون دندانهای شانه یکسانند.» (یعقوبی، ۴۸۵/۱)</p>
<p>اصل مودت و مواسات در اسلام</p>	<p>پیامبر(ص) فرمود: «برحمت خدا با یک دیگر دوستی کنید.» (ابن هشام، ۳۳۳/۱) و گفت: «مردم همگی عیال خدایند، پس محبوب تر مردم نزد خدا کسی است که بعیال خدا بیشتر نیکی کند.» (یعقوبی، ۴۹۵/۱)</p> <p>یکی از سوره های قرآن که قانون مواسات در آن بخوبی بیان شده است، سوره ماعون است. خداوند در این سوره می فرماید: ارایت الذی یکذب بالذین، فذلک الذی یدع البیتیم، و لا یحض علی طعام المسکین، فویل للمصلین، الذین هم عن صلاتهم ساهون، الذین هم یراؤون، و یمنعون الماعون. (ماعون/۷-۱) آیا آن کسی را که روز جزا را دروغ می شمرد دیدی؟ او همان کسی است که یتیم را به اهانت می راند و مردم را به طعام دادن به بینوا و نمی دارد.</p> <p>پیامبر(ص): «چهار چیز است که هر کس یکی از آنها را نزد خدا برد بهشت برای او واجب شود، کسی که جاننداری تشنه را سیراب کند، یا جگری گرسنه را خوراک دهد، یا تنی برهنه را بپوشاند، یا بنده ای گرفتار را آزاد سازد.» (یعقوبی، ۴۶۴/۱)</p>
<p>روان رنجور خوبی^{۱۵} و اصالت داشتن انتقام جویی (النار و لا العار) در جاهلیت</p>	<p>اعصاب مردم قبیله چنان ضعیف و حساس بود که کوچکترین سخنی موجب تحریک آن می گردید؛ بویژه اگر آن سخن، اهانت به شرف و منزلت آنان تلقی می شد. (جواد علی، ۱۹۶۸: ۲۱۵/۴)</p> <p>اصالت دادن به ارزش های جاهلی نظیر ارزش النار و لا العار (ابن قتیبه، ۱۴۲۳: ۱۶۱/۱)</p> <p>در دوره جاهلی امورپراکنده و از هم گسیخته و آتش جنگها شعله ور بود. (نهج</p>

	<p>البلاغه، خطبه ۸۹)</p> <p>ابن اثیر بیش از شصت جنگ مهم زمان جاهلیت را نام می‌برد که در آنها هزاران تن کشته شدند. (ابن اثیر، ۱۹۶۵: ۴۴۸/۱-۳۲۱)</p>
<p>سرگردانی ناشی از فقر^{۱۶} معنوی و بینشی (جهالت و نادانی) در جاهلیت</p>	<p>«خداوند محمد را به رسالت برانگیخت در حالی که مردم سرگردان بودند و بیراهه فتنه را می‌پیمودند». (نهج البلاغه، خطبه ۹۵)</p> <p>«دورانی که نور دنیا گرفته شده و تاریکی همه جا را احاطه نموده و دنیا چهره فریبی خود را آشکار ساخته بود.» (همان، خطبه ۸۹)</p>
<p>محرومیت ناشی از دسترسی انحصارطلب اشراف و زورگویان به قدرت در نظام شیخ الشیوخ قبیله ای</p>	<p>ریاست در میان قبایل عرب عصر جاهلی اغلب از طریق وراثت منتقل می‌شد. و پس از مرگ رئیس قبیله، پسر بزرگ او (یا لایق ترین فرزند او) جانشین پدر می‌شد. (جواد علی، ۱۹۷/۵)؛ کبر سنی از شرایط احراز ریاست قبیله بود. (جواد علی، ۵۵۵/۴-۵۴۶)</p> <p>اصالت داشتن «من عز بز» در دوره جاهلی: حکمرانی از آن کسی بود که غلبه پیدا می‌کرد و سلطنت برای کسی بود که آن را به چنگ می‌آورد و به قول خودشان: «من عز بز»، یعنی هر کسی عزت و قوت یابد دیگران را می‌درد و پاره پاره می‌کند. (یوسفی غروی، ۶۲/۱)</p>
<p>محرومیت اجتماعی ناشی از قشر بندی اجتماعی و ظلم و استخفاف اقشار فرو دست در نظام اجتماعی جاهلی</p>	<p>جامعه قبیله ای متشکل از سه طبقه بود: فرزندان اصلی قبیله که طبقه ی اصیل بودند. طبقه ی موالی که از طریق پیمان یا همسایگی به قبیله می پیوستند و طبقه ی بندگان و بردگان. (شریف، ۱۹۶۷: ۳۴)</p> <p>در عصر جاهلی بردگان از هر گونه امتیازی محروم بودند. اما علی رغم این محرومیت از جانب صاحبان خود، وظایف سنگینی بر دوش آنان گذاشته می‌شد. کارهایی مانند آهنگری، حجامت و نجاری، که عربها انجام آنها را بر خود ننگ می‌شمردند، به بردگان واگذار می‌گردید. (سلام، ۱۳۹۱: ۳۳۸)</p> <p>از ویژگی هایی عرب جاهلی می توان از تکبر و خود بزرگ بینی (لقمان/۷؛ واقدی، ۶۲۳-۶۲۴، ۴۴۱) و زورگویی نیرومندان به ناتوانان نام برد. (ابن هشام، ۲۰۸/۱-۲۰۷)</p>
<p>محرومیت و فقر اقتصادی ناشی از ساختار اقتصادی ناسالم و ناعادلانه نظام جاهلی</p>	<p>دنيا گرايي و ثروت اندوزي اشرف (جواد علی، ۱۲۴/۴)</p> <p>زورگیری و غارت (ابن اثیر، ۲۶۵/۵-۲۶۴)</p> <p>علاوه بر یهودیان برخی از اشراف اوس و خزرج نیز باغ و زمین زیادی داشتند. (جواد علی، ۴۳/۷-۴۲)</p> <p>سلطه یهودیان بر بازار های مدینه (ابن ماجه، ۱۳۹۵: ۷۴۹/۲)</p> <p>ربا خواری، و اینکه ربا را مانند بیع می دانستند. (بقره/ ۲۷۵؛ جواد علی، ۱۴۰/۴، ۱۱۳)</p> <p>رشوه خواری (بقره/ ۱۸۸، مانده/ ۶۲-۶۱)</p> <p>احتکار (جواد علی، ۱۴۰/۴)؛</p> <p>کم فروشی و گرانفروشی (مطففین/۳-۱، شعراء/۱۸۱)</p> <p>واسطه گری و دلال بازی (بخاری، ۱۰۲: ۱۴۰۱)</p>
<p>محرومیت و استضعاف زنان ناشی از بهره کشی و غیرت جاهلی و تحمیل</p>	<p>زننده به گور کردن دختران (اسراء/۳۱، نساء/۱۹، نحل/۵۹-۵۸، تکویر/۹-۸)</p> <p>قیس بن عاصم از بنی تمیم پایه گذار بدعت دختر کشی، سیزده دخترش را زننده به</p>

<p>قیود غیر انسانی بر آنان</p>	<p>گور کرد (ابن ابی الحدید، ۱۹۶۱: ۱۷۴/۱۳) زن در جاهلیت، مقهور اراده مرد و فاقد هویت مستقل و حقوق خانوادگی، اقتصادی و اجتماعی بود. قبل از ازدواج تحت قیمیت پدر، سپس ولایت همسر و با مرگ او تحت ولایت پسران شوهر یا بستگان او بود. (جواد علی، ۵۳۴/۵) وداشتن کنیزان به زنا و بهره‌کشی جنسی از آنان (اجاره دادن کنیزان به دیگران) نیز اگر با اجازه صاحبان آنان بود، عیبی نداشت (جواد علی، ۵۶۰/۵)</p>
<p>شبهه افکنی گروه اعتمادگرایز در نبوت پیامبر با تشکیک در ارتباط پیامبر(ص) با خداوند، در خواست های غیر معمول، بی ارزش و عادی جلوه دادن کرامات و معجزات پیامبر(ص) و هیچ انگاشتن وعده های الهی</p>	<p>هنگام گم شدن ناقه پیامبر(ص) زید بن لصیت گفت: «محمد برای ما از آسمان خبر میدهد ولی نمیداند شترش کجاست.» (ابن هشام، ۳۵۵/۱). ثعلبه بن حاطب و معتب بن قشیر می گفتند: «اگر خدا از فضل خود بما بدهد ما هم پیغمبر را تصدیق خواهیم کرد و از نیکان میشویم ولی چون فضل خدا نصیبشان گشت بخل ورزیده و از حق اعراض کردند.» (ابن هشام، ۳۵۰/۱). «چون در حدیثه با دعای پیامبر(ص) باران آمد عبد الله بن ابی گفت: این بارانی که بر ما بارید از برکت ستاره شعری بود.» (واقدی، ۴۴۸-۴۴۷). یکی از منافقین بنام حاطب در شهادت پسرش گفت: «او را با وعده ای بهشتی فریب دادید. بهشتی از گیاهانی که بر گور می‌رویند.» (واقدی، ۱۹۰).</p>
<p>تهمت و توهین گروه اعتمادگرایز نسبت به پیامبر(ص)، اهل بیت و گروه اعتمادگر ایجاد تشکیک نسبت به اعتبار پیامبر(ص)</p>	<p>جلاس بن سوید گفت: «اگر براستی این مرد (پیامبر) راستگو باشد ما از خران پست‌تریم!» (ابن هشام، ۳۴۸/۱) تهمت برداشتن قطیفه‌ای به غنیمت گرفته شده به پیامبر(ص) (واقدی، ۲۳۶) ماجرای افک و تهمت زدن به اهل بیت پیامبر(ص) (ابن هشام، ۲۰۶۲-۲۰۲) گروه اعتمادگرایز(منافقین) در احزاب وعده های پیامبر(ص) مبنی بر فتح خزانه کسری و... را کاذب جلوه می دادند (ابن هشام، ۳۵۱/۱) شکم باره، دروغگو و ترسو نامیدن قاریان (واقدی، ۷۶۴) سفیه دانستن مومنین (بقره/۱۳): تهمت به علی (ع) در غزوه تبوک (ابن هشام، ۳۲۵/۲-۳۲۴)</p>
<p>ایجاد تردید در توانایی و شایستگی پیامبر(ص) در اداره شبکه اجتماعی مسلمانان توسط گروه اعتمادگرایز</p>	<p>تهمت ساده دلی و زود باوری، به پیامبر(ص) (توبه/ ۶۱؛ ابن هشام، ۳۵/۱) برگشت از شوط سر راه احد، و ایجاد تردید در صحیح بودن تصمیمات پیامبر(ص) (ابن هشام، ۹۰/۲؛ شماتت و تحقیر پیامبر(ص) و مومنین بعد از احد (واقدی، ۲۲۹-۲۲۸) گروه اعتمادگرایز(منافقین) با بزرگ جلوه دادن دشمن در غزوه تبوک می گفتند «محمد جنگ با رومیان را بازی پنداشته» (توبه/ ۶۶، ۶۵؛ واقدی، ۷۵۸) زیر سؤال بردن صلاحیت حکمیت پیامبر(ص) با مراجعه به کاهنان یهود (نساء/ ۶۰؛ ابن هشام، ۳۵۴/۱-۳۵۳)</p>

<p>بصیرت افزایی و ایجاد هماهنگی و همگرایی بینش بین اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>بصیرت افزایی با تقویت باورهای اعتقادی اسلام با ترویج باور و ایمان به توحید (ابن هشام، ۳۳۹/۱؛ واقدی، ۸۵۲، ۲۲۷-۲۲۶)؛ خدامحوری (ابن هشام، ۳۳۳/۱؛ واقدی، ۷۷۴-۷۷۳، ۷۰۳) و معادگرایی (نساء/۱۴۰، توبه/۶۸؛ واقدی، ۷۷۴)</p> <p>بصیرت افزایی با تبیین معنا و چشم انداز دنیوی و اخروی ایمان به خداوند، (ابن هشام، ۶۷۲؛ ابن سعد، ۳۴۷/۲)؛ اخلاص (یعقوبی، ۴۷۲/۱، ۴۶۱)؛ مرگ، معاد و محاسبه اعمال (ابن هشام، ۴۰۶/۲؛ یعقوبی، ۴۶۳/۱)؛ شهادت در راه خدا (آل عمران/۱۶۹، بقره/۱۵۴، واقدی، ۷۷۷-۷۷۶)؛ انس با قرآن (ابن هشام، ۳۳۳/۱ و مواسات (ابن سعد، ۴۰۳/۱؛ یعقوبی، ۴۹۷/۱، ۴۹۱)</p> <p>بصیرت افزایی با آگاهی بخشی از طریق برقراری ارتباط جمعی با ایراد خطبه (ابن هشام، ۳۳۳-۳۳۲)؛ پند و موعظه (واقدی، ۵۷۰-۵۶۹)؛ بحث مناظره و پاسخ عقلی و منطقی به ادعاها و سوالات اهل کتاب و منافقین (ابن هشام، ۳۳۶/۱)؛ روشنگری در باره رسالت خود (ابن هشام، ۱۸۰/۱-۱۷۹) و بیان حقیقت در برابر شایعه پراکنی گروه اعتمادگریز (ابن هشام، ۳۲۵/۲، ۳۲۴)؛ آموزش و تعلیم اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان (ابن سعد، ۳۲۰/۱-۳۱۸)؛ اعزام نقیبان (واقدی، ۷۴۷)؛ آماده سازی اذهان و قلوب با تلاوت قرآن (ابن هشام، ۲۹۰/۱)؛ دعوت به تعقل، سکوت و تفکر (یعقوبی، ۴۸۰/۱)؛ تشویق به علم آموزی (مسعودی، ۱۳۷۴: ۶۵۰/۱)</p>
<p>سالم سازی شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>سالم سازی شبکه اجتماعی مسلمانان با دعوت به تقوا (خود کتلی) (واقدی، ۱۶۱) و دعوت به امر به معروف و نهی از منکر (نظارت هماهنگی) (یعقوبی، ۵۰۱/۱) و بازخورد عملکرد با بی اعتنایی و روی برگرداندن و تحریم متخلفان (ابن هشام، ۳۴۲-۳۳۵، ۳۲۲؛ واقدی، ۷۹۹) و تشویق و قدرشناسی از اقدامات برجسته اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان نظیر قدر شناسی نسبت به فداکاری و خدمات انصار (ابن هشام، ۴۲۶/۲؛ علی (ع) (ابن هشام، ۳۷۴/۲)؛ عمار (واقدی، ۶۷۴) و ذوالبجادی (ابن هشام، ۳۳۳/۲)</p>
<p>تقویت انسجام شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>حفظ انسجام شبکه اجتماعی مسلمانان با مدیریت هوشمندانه و منش فردی با واکنش های گفتاری و رفتاری به موقع در رفع اختلاف بین اعضای این شبکه بطور نمونه ارتباط چهره به چهره، بیان سخنان منطقی و با عطف در حل اختلاف بین سعد بن معاذ و سعد بن عباد (واقدی، ۳۲۵) و رفع اختلاف بین اوس و خزرج (ابن هشام، ۳۳۷-۳۳۶)</p> <p>کنترل شرایط ملتهب و تنش زا، برای نمونه دستور برگشت سریع از مریسح (واقدی، ۳۱۴-۳۱۲)؛ نهی از اختلاف و ستیزه‌گری و پراکندگی (واقدی، ۱۶۱) و اهتمام مستمر به نزدیک کردن دل‌های مسلمانان بعنوان یک اصل مهم، «پیامبر (ص) خود جز در مواردی که مردم را کمک کند و دل‌های ایشان را به یک دیگر نزدیک کند...صحتی نمی‌فرمود» (ابن سعد، ۴۰۳/۱)</p> <p>برخورد قاطع با اقدامات تفرقه انگیز سازماندهی شده گروه اعتمادگریز (منافقین) (ابن هشام، ۳۵۵-۳۵۴)؛ و برهم زندگان انسجام بینش شبکه اجتماعی مسلمانان (مرتدین و مدعیان نبوت و...) (ابن هشام، ۳۷۲/۲، ۲۷۲)</p>

<p>انذار و ارشاد گروه اعتماد‌گرایز</p>	<p>حضور در جمع گروه اعتماد‌گرایز (منافقین) و تلاوت قرآن و انذار و ارشاد آنان (ابن هشام، ۳۸۹-۳۹۰/۱) انذار دادن به منافقین مبنی بر اینکه در پایین‌ترین درکات دوزخ قرار دارند (نساء/۱۴۵)</p>
<p>مدارای پیامبر(ص) با گروه اعتماد‌گرایز</p>	<p>مدارای مدیرانه با منافقین با اطمینان دادن به پسر ابن ابی که تا زنده است به مانند یک دوست با پدرش (ابن ابی) به نیکی رفتار خواهد شد (ابن هشام، ۱۹۸/۲) پیامبر(ص) در پاسخ به درخواست یارانش مبنی بر قتل منافقین فرمود: «من از کشتن بی‌پهوده کسانی که شهادت به یگانگی خدا و پیامبری من می‌دهند نهی شده‌ام.» (واقعی، ۲۲۹)</p>
<p>برخورد مسئولانه گروه اعتماد‌گر در برابر اقدامات مخرب گروه اعتماد‌گرایز</p>	<p>برخورد مسئولانه در برابر اقدامات تفرقه انداز منافقانی چون زید بن لثیب که پیامبر را از بابت بی‌خبری از ناقه گمشده اش مورد تمسخر قرار داده بود (واقعی، ۳۱۶) بیرون انداختن ابن ابی و منافقان از مسجد (ابن هشام، ۳۵۵-۳۵۷/۱)؛ همان، ۱۲۸-۱۲۹/۲ برخورد عبدالله با پدر منافقش جد بن قیس که با بهانه های واهی از همراهی با پیامبر(ص) در غزوة تبوک خودداری کرد و مردم را نیز تشویق به نافرمانی و عدم همراهی با پیامبر(ص) می‌کرد. (واقعی، ۷۵۶)</p>
<p>امانت داری و درستکاری گروه اعتماد‌گر</p>	<p>بعد از اسارت ابوالعاص مال التجاره او را که مردم مکه به امانت به او داده که با آن تجارت نماید را برگرداندند. (ابن هشام، ۵۴-۵۵/۲) قران درباره امانت داری مومنان (گروه اعتماد‌گر) می‌فرماید: «آنان که به امانتها و عهد و پیمان خود کاملاً وفا می‌کنند.» (مومنون/۸) خبیب که در دست مشرکان اسیر بود به ماویهمی‌گوید: «در آیین ما مکر و غافلگیری روا نیست.» (واقعی، ۲۶۴)</p>
<p>شکیبایی و گذشت گروه اعتماد‌گر</p>	<p>ابو عبیده بن جراح که توسط پیامبر(ص) برای یاری عمرو بن عاص به غزوه ذات السلاسل اعزام شده بود، با اجرای دستور پیامبر(ص) مبنی بر اختلاف نکردن و هماهنگ بودن با یکدیگر با پذیرش امام جماعتی عمرو بن عاص از ایجاد اختلاف در سپاه اسلام جلوگیری کرد. (ابن هشام، ۳۹۹/۲) حذیفه خونبهای پدرش که به اشتباه توسط مسلمانان کشته شده بود را قبول نکرد و آن را به مسلمانان مزبور بخشید. (ابن هشام، ۱۱۱/۲) خداوند در باره ویژگی مومنان (گروه اعتماد‌گر) می‌فرماید: آنهايي که خشم خود فرونشانند و از (بدی) مردم درگذرند..... (آل عمران/۱۳۴)</p>

<p>مؤسسات روحی و مالی گروه اعتماد گر</p>	<p>الفت در دل‌های مؤمنان (انفال/۶۳) «محمد فرستاده خداست و باران و همراهانش بر کافران بسیار قویدل و سخت و با یکدیگر بسیار مشفق و مهربانند.» (فتح/۲۹) حویطب بن عبد العزّی می‌گفت: «من هیچ قومی مهربانتر از اصحاب محمد ندیده‌ام که این همه نسبت به یک دیگر محبت داشته باشند.» (واقعی، ۴۶۲) پرستاری داوطلبانه از مجروحین، پاسداری از سپاه اسلام و (واقعی، ۱۸۱-۱۸۰) خداوند در باره ویژگی مومنان (گروه اعتمادگر) می‌فرماید: آنهایی که از مال خود در حال وسعت و تنگدستی انفاق کنند (آل عمران/۱۳۴)</p>
<p>رقابت گروه اعتماد گر در مؤسسات</p>	<p>«انصار در مورد اینکه چه کسی به منزل چه کسی برود بگو داشتند که سرانجام قرعه‌کشی کردند و هر کس در خانه هر یک از انصار که سکونت کرد، به حکم قرعه بود.» (واقعی، ۲۸۱)</p>
<p>برخورد مسئولانه گروه اعتمادگر در سالم سازی شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>قران در باره مسئولیت پذیری مومنان در قبال سالم سازی جامعه می‌فرماید: «و مردان و زنان مؤمن همه یاور و دوستدار یکدیگرند، خلق را به کار نیکو وادار و از کار زشت منع می‌کنند» (توبه/۷۱)</p>

۹. کدگذاری محوری و پاسخ به پرسشهای پژوهش

در مرحله کدگذاری محوری، بر حسب الگوی پارادایمی رویکرد روشی نظریه زمینه‌ای: تعریف (مبنای) پدیده اعتماد به پیامبر(ص) - شرایط علی، دخیل و زمینه‌ای شکل‌گیری این پدیده - کنش / واکنش‌های راهبردی تضعیف و تقویت‌کننده آن - پیامد رفتاری اعتماد به پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان) ما بنا به فراخور تناسب مفهومی، از میان مقوله‌های ایجاد شده در کدگذاری باز، با استفاده از تحلیل داده‌ها و با کمک حساسیت نظری محقق با شناسایی پدیده و مقوله محوری و عناصر ارتباط آن با مقوله‌های فرعی، به پرسشهای پژوهش پاسخ می‌دهیم.^{۱۷} در جدول شماره ۳ پاسخ‌های پرسشهای پژوهش قابل مشاهده است.

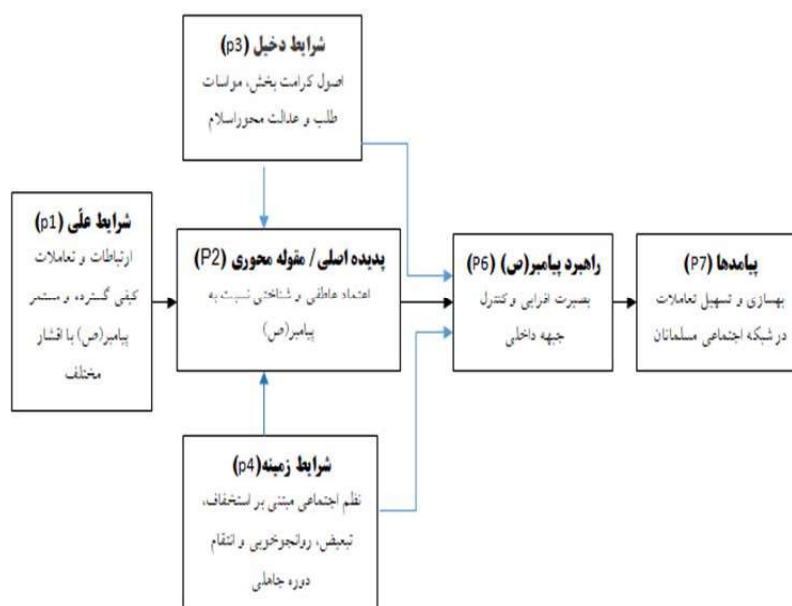
جدول شماره ۳ نتایج کدگذاری محوری

الگوی پارادایمی رویکرد روشی نظریه زمینه ای	کدهای باز	کدهای محوری
تعریف (مبنای) پدیده اعتماد به پیامبر(ص)	<p>* ارادت و دل‌بستگی شدید گروه اعتمادگر نسبت به پیامبر(ص)</p> <p>* اولویت دادن گروه اعتمادگر به همراهی با پیامبر(ص) نسبت به تعصبات و تعهدات خانوادگی و قبیله ای</p> <p>* اطاعت بی قید و شرط و خود خواسته گروه اعتمادگر از دستورات و منویات پیامبر(ص)</p> <p>* همراهی خود خواسته مردان و زنان اعتمادگر با پیامبر(ص) در تبلیغ دین اسلام</p> <p>* اعلان وفاداری و حمایت خود خواسته و بدون قید و شرط گروه اعتمادگر نسبت به پیامبر(ص) و آرمان هایش</p> <p>* رقابت گروه اعتمادگر با یکدیگر در همراهی با پیامبر(ص) در جنگها و جانفشانی در راه آرمانهای اسلام</p>	اعتماد عاطفی و شناختی ^{۱۸} نسبت به پیامبر(ص)
شرایط علی ایجاد پدیده اعتماد به پیامبر(ص)	<p>* صداقت، حق گرایی و عدالتخواهی پیامبر(ص)</p> <p>* خوش خلقی و آراستگی پیامبر(ص)</p> <p>* رفتار کرامت بخش پیامبر(ص) با اقشار مختلف</p> <p>* رأفت و گذشت پیامبر(ص)</p> <p>* ثبات عاطفی پیامبر(ص)</p> <p>* بی تکلف و مردمی بودن پیامبر(ص)</p> <p>* محکم و استوار بودن پیامبر(ص)</p> <p>* قاطع و شجاع بودن پیامبر(ص)</p> <p>* اهل تساهل و تسامح بودن پیامبر(ص)</p> <p>* درایت و هوشمندی پیامبر(ص)</p> <p>* مسئولیت پذیری پیامبر(ص)</p>	ارتباطات و تعاملات کیفی گسترده و مستمر پیامبر(ص) با اقشار مختلف (با مولفه‌های کنشی نظیر حق گرایی، کرامت بخشی، رأفت، گذشت، ثبات عاطفی، مردمی بودن، استواری، قاطعیت، درایت و مسئولیت پذیری))
شرایط دخیل ایجاد پدیده اعتماد به پیامبر(ص)	<p>* اصل کرامت انسان (اعم از زن و مرد و اقشار مختلف) در اسلام</p> <p>* اصل مساوات و عدالتخواهی در اسلام</p> <p>* اصل مودت و موااسات در اسلام</p>	اصول کرامت بخش، موااسات طلب و عدالت محور اسلام

<p>نظم اجتماعی مبتنی بر استخفاف، تبعیض، روانجو خوبی و انتقام دوره جاهلی</p>	<p>*روان رنجور خوبی و اصالت داشتن انتقام جویی (النار و لا العار) در جاهلیت *سرگردانی ناشی از فقر^{۱۹} معنوی و بیشی (جهالت و نادانی) در جاهلیت *محرومیت ناشی از دسترسی انحصارطلب اشراف و زورگویان به قدرت در نظام شیخ الشیوخ قبیله ای *محرومیت اجتماعی ناشی از قشر بندی اجتماعی و ظلم و استخفاف اقشار فرودست در نظام اجتماعی جاهلی *محرومیت و فقر اقتصادی ناشی از ساختار اقتصادی ناسالم و ناعادلانه نظام جاهلی *محرومیت و استضعاف زنان ناشی از بهره کشی و غیرت جاهلی و تحمیل قیود غیر انسانی بر آنان</p>	<p>شرایط زمینه ای ایجاد پدیده اعتماد به پیامبر(ص)</p>
<p>اعتمادزدایی نسبت به پیامبر(ص) و گروه اعتمادگر با شبهه افکنی نسبت به نبوت، اعتبار و توانایی و شایستگی پیامبر(ص)</p>	<p>*شبهه افکنی گروه اعتمادگرایز در نبوت پیامبر با تشکیک در ارتباط پیامبر(ص) با خداوند، در خواست های غیر معمول، بی ارزش و عادی جلوه دادن کرامات و معجزات پیامبر(ص) و هیچ انگاشتن وعده های الهی *تهمت و توهین گروه اعتمادگرایز نسبت به پیامبر(ص)، اهل بیت و گروه اعتمادگر و ایجاد تشکیک نسبت به اعتبار پیامبر(ص) *ایجاد تردید در توانایی و شایستگی پیامبر(ص) در اداره شبکه اجتماعی مسلمانان توسط گروه اعتمادگرایز</p>	<p>راهبرد گروه اعتماد گرایز</p>
<p>بصیرت افزایی و کنترل جبهه داخلی</p>	<p>*بصیرت افزایی و ایجاد هماهنگی و همگرایی بیشی بین اعضای شبکه اجتماعی مسلمانان *سالم سازی شبکه اجتماعی مسلمانان *تقویت انسجام شبکه اجتماعی مسلمانان *انذار و ارشاد گروه اعتمادگرایز *مدارا با گروه اعتمادگرایز *برخورد مسئولانه گروه اعتمادگر در برابر اقدامات مخرب گروه اعتمادگرایز</p>	<p>راهبرد پیامبر(ص) و گروه اعتمادگر</p>
<p>بهبودی و تسهیل تعاملات در شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>*امانت داری و درستکاری گروه اعتمادگر *شکیبایی و گذشت گروه اعتمادگر *مواسات روحی و مالی گروه اعتمادگر *رقابت گروه اعتمادگر در مواسات *برخورد مسئولانه گروه اعتمادگر در سالم سازی شبکه اجتماعی مسلمانان</p>	<p>پیامد اعتماد به پیامبر(ص)</p>

۱۰. کدگذاری انتخابی (مرحله فرضیه سازی)

همانگونه که پیش تر اشاره شد هدف از رویکرد روشی نظریه زمینه ای، تولید نظریه است نه توصیف صرف پدیده. و برای تبدیل تحلیل ها به نظریه، باید کدهای محوری (متغیرهای وابسته و مستقل) به طور منظم به یکدیگر مربوط شوند. و این امر در مرحله کدگذاری انتخابی صورت می پذیرد. در واقع کدگذاری انتخابی برای یکپارچه سازی و پالایش مقوله هاست (استراوس و کربین، ۱۶۵). با توجه به اینکه نمودارها نمایش بصری روابط میان مفاهیم اند (استراوس و کربین، ۲۵۸)، در این مرحله در نمودار زیر الگوی پارادایمی از روابط کدها و مقوله های پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان در عصر نبوی ارائه و برحسب فهم خود، چارچوب الگوی پارادایمی (نمودار ترسیمی) را به صورت روایتی عرضه می کنیم. بدین ترتیب فرضیه های پژوهش پدیدار می شوند.

شکل ۱- الگوی پارادایمی پدیده اعتماد به پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان در مدینه

۱.۱۰ فرضیه های پژوهش

فرضیه ها = P (Proposition)

فرضیه ۱ (P1): ارتباطات و تعاملات کیفی گسترده و مستمر پیامبر(ص) با اقشار مختلف شرایط علی شکل گیری پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان در مدینه بوده است.

فرضیه ۲ (P2): اعتماد عاطفی و شناختی، مبنای اعتماد نسبت به پیامبر(ص) بوده است.

فرضیه ۳ (P3): اصول کرامت بخش، مواسات طلب و عدالت محوراسلام، شرایط دخیل شکل گیری پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) بوده است.

فرضیه ۴ (P4): نظم اجتماعی مبتنی بر استخفاف، تبعیض، روانجوخویی و انتقام دوره جاهلی شرایط زمینه ای شکل گیری پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) بوده است.

فرضیه ۵ (P5): بصیرت افزایی و کنترل جبهه داخلی واکنش راهبردی پیامبر(ص) و گروه اعتمادگر در ختنی کردن اقدامات گروه اعتمادگریز در اعتماد زدایی نسبت به پیامبر(ص) بوده است.

فرضیه ۶ (P6): بهسازی و تسهیل تعاملات در شبکه اجتماعی مسلمانان پیامد رفتاری پدیده اعتماد نسبت به پیامبر(ص) بوده است.

۱.۱ مقایسه و چالش یافته های پژوهش با پیشینه نظری

مقایسه یافته های پژوهش حاضر با مطالعات پژوهشگران در این باره، نشان از همسویی این یافته ها در برخی جهات با نظرات این اندیشمندان دارد.

یافته های پژوهش مبنی بر تأثیر صداقت، حق گرایی، عدالتخواهی، مسئولیت پذیری، رأفت و گذشت و خوش خلقی پیامبر(ص) بر شکل گیری اعتماد نسبت به حضرت با دیدگاه های نظریه پردازانی همچون کلمن (۱۹۶۰)، اریکسون (۱۹۶۸)، بلاو (۲۰۰۳) و جانسون (۱۹۹۳) که از منظر نظریه های خرد به بررسی و تحلیل مفهوم «اعتماد» پرداخته اند و اعتماد را به عنوان یک ویژگی فردی نظیر احساسات، عواطف و ارزش هایی چون همکاری (cooperation)، صداقت (honesty)، وفاداری (loyalty)، صمیمیت (sincerity)، امید (hope) و دگرخواهی (altruism) متأثر از کنش های افراد در نظر می گیرند (Jhonson, 1993) مطابقت دارد. یافته های پژوهش در باره رابطه مثبت بی تکلفی و مردمی بودن

پیامبر(ص) با پدیده اعتماد نسبت به حضرت با نظرات کلاوس اوفه که معتقد است ارتباط متقابل و مستمر افراد باعث ایجاد نوعی تعهد اخلاقی و احساس تعلق آنان به جامعه می شود که در نتیجه آن اعتماد اجتماعی تقویت خواهد شد. (اوفه، کلاوس، به نقل از تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۰۷-۲۰۸) همسویی دارد. یافته های پژوهش در باره گذشت و رأفت، خوش خلقی، ثبات عاطفی و مردمی بودن پیامبر(ص) منتج به اعتماد عاطفی نسبت به حضرت، با نظرات چلبی در این باره همسویی دارد از نظر چلبی اعتماد ریشه در وابستگی عاطفی دارد به اعتقاد او هر گاه عواطف مثبت، زمینه رشد یافته و بتواند در میان افراد انتقال یابد، اعتماد ایجاد و تقویت می گردد. در ارتباط با چگونگی انتقال عواطف، او معتقد است تعاملات اظهاری یا روابط گرم در این زمینه نقش کلیدی دارند. تعاملات اظهاری بر خلاف تعاملات ابزاری حامل عواطف، دوستی، صمیمیت و اعتماد می باشند (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۰۱). یافته های پژوهش مبنی بر چند محوری بودن اعتماد (شناختی، عاطفی) به پیامبر(ص)، با دیدگاه گیدنز مبنی بر اینکه «اعتماد»، انتظار برآورده شدن چشمداشت ها در مورد رویدادهای احتمالی و صورتی از ایمان که در آن اطمینان به پیامدهای احتمالی، پایبندی به چیزی متفاوت از صرف فهم شناختی را بیان می کند (گیدنز، ۱۳۸۸: ۱۲۰) همسویی دارد.

۱۲. نتیجه گیری

یافته های پژوهش حاضر که با هدف تبیین پدیده اعتماد به پیامبر(ص) در مدینه براساس الگوی پارادایمی رویکرد روشی نظریه زمینه ای در فرایند کد گذاری باز، محوری و انتخابی حاصل شده اند به شرح زیر می باشند:

مبنای پدیده «اعتماد» به پیامبر(ص) در گروه اعتمادگر در شبکه اجتماعی مسلمانان در مدینه، «عاطفی» و «شناختی» بوده است که بازتاب آن ارادت و دل بستگی شدید آنان نسبت به پیامبر(ص)، اولویت دادن به همراهی با پیامبر(ص) نسبت به تعصبات و تعهدات خانوادگی و قبیله ای، اطاعت بی قید و شرط و خود خواسته از دستورات و منویات پیامبر(ص)، همراهی خودخواسته در تبلیغ دین اسلام، اعلان وفاداری و حمایت خود خواسته و بدون قید و شرط نسبت به پیامبر(ص) و آرمان هایش و رقابت با یکدیگر در همراهی با پیامبر(ص) در جنگها و جانفشانی در راه آرمانهای اسلام بوده است که نشان از همدلی، همراهی و الگوپذیری گروه اعتمادگر از پیامبر(ص) دارد که شرایط علی شکل گیری این پدیده، ارتباطات و تعاملات کیفی گسترده و مستمر پیامبر(ص) با اقشار مختلف

با مولفه‌های کنشی نظیر صداقت، حق‌گرایی، عدالتخواهی، خوش‌حلقی، کرامت‌بخشی، رأفت، گذشت، ثبات عاطفی، بی‌تکلفی، مردمی، محکم و استوار، قاطع و شجاع بودن، تساهل و تسامح، درایت و هوشمندی و مسئولیت‌پذیری پیامبر(ص) بوده است. همچنین در شکل‌گیری اعتماد به پیامبر(ص)، پیام‌آوری اصول کرامت‌بخش، مواسات‌طلب و عدالت‌محور اسلام توسط حضرت در بستر نظم اجتماعی مبتنی بر استخفاف، تبعیض، روان‌جوخویی و انتقام‌دوره جاهلی نیز به ترتیب بعنوان شرایط دخیل و زمینه‌ای نقش داشته است. گروه اعتماد‌گرایان در واکنش به پدیده اعتماد به پیامبر(ص) با شبهه افکنی در نبوت ایشان از طریق تشکیک در ارتباط پیامبر(ص) با خداوند، در خواست‌های غیر معمول، بی‌ارزش و عادی جلوه دادن کرامات و معجزات پیامبر(ص) و هیچ‌انگاشتن وعده‌های الهی و ایجاد تشکیک در اعتبار پیامبر(ص) از طریق تهمت و توهین نسبت به پیامبر(ص)، اهل بیت و گروه اعتماد‌گرا و ایجاد تردید در توانایی و شایستگی پیامبر(ص) در اداره شبکه اجتماعی مسلمانان به تخریب این پدیده پرداختند. بر اساس یافته‌های پژوهش واکنش راهبردی پیامبر(ص) و گروه اعتماد‌گرا در خنثی کردن این اقدامات مخرب، بصیرت‌افزایی و ایجاد هماهنگی و همگرایی بینشی و کنترل جبهه داخلی از طریق سالم‌سازی و تقویت انسجام شبکه اجتماعی مسلمانان، انذار، ارشاد و مدارا با گروه اعتماد‌گرایان بوده است.

همچنین پدیده اعتماد به پیامبر(ص) و کنش‌های راهبردی در حفظ و تقویت آن، موجب بهسازی و تسهیل ارتباطات و تعاملات در شبکه اجتماعی مسلمانان با مولفه‌های کنشی نظیر امانت‌داری، درستکاری، شکیبایی، گذشت، برخورد مسئولانه گروه اعتماد‌گرا، در سالم‌سازی شبکه اجتماعی مسلمانان، مواسات روحی و مالی و رقابت در مواسات گردید.

بر اساس این یافته‌ها بنظر می‌رسد پیامبر(ص) با کیفیت بخشیدن به ارتباطات در شبکه اجتماعی مسلمانان از «اعتماد عنصر مهم تعاملات اجتماعی» برای حل مسائل مربوط به نظم اجتماعی مدینه بهره‌گرفته است و از این طریق با تسهیل تعاملات مسلمانان و جلب مشارکت و ایجاد انسجام بین آنان موفق به عبور از مشکلات و توسعه کمی و کیفی شبکه اجتماعی مسلمانان گردیده است.

در پایان ذکر این نکته لازم می باشد رسالت این پژوهش دست یافتن به یک تفسیر از پدیده اعتماد به پیامبر(ص) در شبکه اجتماعی مسلمانان در مدینه بوده است. در پژوهش و مطالعات بعدی احتمالا می توان ارائه تفاسیر دیگری را در این باره شاهد باشیم.

پی نوشتها

۱. خداوند در آیه ۲ سوره جمعه هدف بعثت پیامبر(ص) را در سه امر خلاصه کرده که یکی جنبه مقدماتی دارد و آن تلاوت آیات الهی است، و دو قسمت دیگر یعنی تهذیب و تزکیه نفوس و تعلیم کتاب و حکمت دو هدف بزرگ نهائی را تشکیل می دهد.
۲. تجمع اجتماعی به معنای زیاد شدن تدریجی افراد و واحدهای اجتماعی و ظرفیت های تولیدی آنها در فضا است. با افزایش تراکم، اندازه/ نرخ رشد و تولید جمعیت، رقابت برای دستیابی به منابع در بین واحدهای اجتماعی نیز افزایش می یابد و چنین رقابتی، فرایند تفکیک را در بین افراد و واحدهای اجتماعی درون جمعیت فعال می سازد. سه شکل اساس و به هم مرتبط از تفکیک اجتماعی عبارتند از: شکل گیری خرده گروه ها، شکل گیری خرده فرهنگ ها، شکل گیری سلسله مراتب ها. (Turner 1993: 188-187)
۳. پاتنام سرمایه اجتماعی را آن دسته از عناصر و ویژگی های نظام اجتماعی مانند اعتماد اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل و شبکه های اجتماعی می داند. (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵)
۴. بنگرید به توبه/ ۶۱؛ ابن هشام، ۱۳۷۵: ۳۵۵/۱، ۳۵۰، ۳۴۸. بررسی علل اعتماد گریزی این افراد می تواند موضوع پژوهش دیگری باشد.
۵. بنگرید به توبه/ ۲۰، ابن هشام، ۲۹۷/۲-۲۹۶، ۲۵۲-۲۵۰، ۱۱۸-۱۱۷، ۱۱۲، ۱۰۲.
۶. بنگرید به فرقان/ ۷۵-۶۳، زمر/ ۱۸-۱۷، مومنون/ ۵۹-۵۸، بقره/ ۸۶، توبه/ ۸۸ حجرات/ ۱۵
۷. امیر کافی، مهدی (۱۳۷۴)، اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۸. ازکیا، مصطفی و همکاران (۱۳۸۰)، بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در نواحی روستایی شهر کاشان، نامه علوم اجتماعی، ش ۱۷.
۹. شمس، شهاب الدین و همکاران (۱۳۹۴)، ارتباط ابعاد مختلف اعتماد سازمانی با رضایت شغلی کارکنان، فصلنامه علمی- پژوهشی، مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، س ۲۳، ش ۷۷.
۱۰. طالبی، ابوتراب و زینب حاجیلو (۱۳۹۲)، تأثیر دینداری بر اعتماد فراتحلیل پژوهش های ده سال اخیر در ایران، جامعه شناسی تاریخی، دوره ۵، ش ۱.

۱۱. کریمیان، ندا و همکارانش (۱۳۹۵)، شناسایی عوامل اعتمادسازی در سازمان با تأکید بر آموزه های اسلامی، مدیریت اسلامی، س ۲۴، ش ۲.
۱۲. در باره نمونه گیری هدفمند بنگرید به: گال، مردیت و والتر بورگ و جویس گال، ۱۳۸۴: ۳۶۶-۳۶۵.
۱۳. برای ملاحظه داده های بیشتر در باره هر یک از کد ها بنگرید به رساله اینجانب (میر سعیدقاضی، فرخ السادات) (۱۳۹۸)، سرمایه اجتماعی در عصر نبوی، رساله دکتری، جدول شماره ۱، تهران: دانشکده ادبیات، زبان ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س).
۱۴. در باره کدگذاری باز بنگرید به اشتراوس و کرین، همان: ۱۴۳-۱۲۳.
۱۵. روان رنجورخویی (Neuroticism) نشان دهنده کنترل ضعیف تکانه ها می باشد که یک ویژگی کلیدی محسوب می شود. (مک گری و لاکنهوف، به نقل از عبدی، هادی و همکاران، ۱۳۹۴)
۱۶. جامعه شناسی فقر را معمولاً «برآورده نشدن نیازهای اساسی بشر به حد کفایت» تعریف کرده اند (راچ، جکرال و جانن ک راچ، ۱۳۵۴: ۱۶).
۱۷. در باره کدگذاری محوری بنگرید به اشتراوس و کرین، همان: ۱۶۴-۱۴۵.
۱۸. بالاترین سطح اعتماد هنگامی محقق می شود که یک ارتباط عاطفی بین طرفین بوجود آید. این به یک طرف اجازه می دهد تا به عنوان هماینده طرف مقابل و به عنوان جانشین او در تعاملات بین فردی، رفتار نماید. به این امر اصطلاحاً، "اعتماد مبتنی بر همدلی" گفته می شود. (الوانی و حسینی، همان)؛ اعتماد شناختی شامل ادارک پیروان از ویژگی هایی همانند توانایی، قابلیت اطمینان و درستکاری رهبر می شود (Yang, (2010): No. 21, PP. 50-63)
۱۹. جامعه شناسی فقر را معمولاً «برآورده نشدن نیازهای اساسی بشر به حد کفایت» تعریف کرده اند (راچ، جکرال و جانن ک راچ، ۱۳۵۴: ۱۶).

کتابنامه

- قرآن کریم
- نهج البلاغه، ترجمه و شرح سید علینقی فیض الاسلام، تهران: انتشارات فیض الاسلام.
- ابن ابی الحدید (۱۹۶۱)، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، ج ۱۳، قاهره: دارالاحیاء الکتب العربیه.
- ابن اثیر، عزالدین، ابوالحسن علی بن ابی الکریم (۱۹۶۵)، الکامل فی التاریخ، بیروت: دارصادر.
- ابن سعد (کاتب واقدی)، محمد (۱۳۷۴)، الطبقات الکبری، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: فرهنگ و اندیشه.

- اشتریان، کیومرث و همکاران (۱۳۸۸)، توانمندسازی فرهنگی اجتماع محور، تهران: دفتر برنامه ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری.
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم (۱۴۲۳ق)، *الشعر و الشعراء*، قاهره: دارالحدیث.
- ابن ماجه، محمد بن یزید (۱۳۹۵ق)، *السنن*، ج ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۶ق)، *لسان العرب*، تصحیح امین محمد عبدالوهاب و محمد صادق العبدی، ج ۳، بیروت، دار احیاء التراث العربی و موسسه التاریخ العربی.
- ابن هشام، عبدالملک (۱۳۷۵)، *سیره نبوی*، ترجمه سید هاشم رسولی، تهران: کتابچی.
- ابی یعقوب، احمد ابن واضح (۱۳۷۱)، *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران: علمی و فرهنگی.
- استراوس، انسلم و جولیت کرین (۱۳۹۶)، *مبانی پژوهش کیفی فنون و مراحل تولید نظریه زمینه ای*، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشرنی.
- ابوالحسنی، سید رحیم و سعید عطار (۱۳۹۲)، *تحلیل شبکه ای، سرمایه اجتماعی و حوزه سیاست، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، دوره ۴۳، ش ۲.
- الوانی، سید مهدی و سید صمد حسینی (۱۳۹۲)، *تأملی بر مبانی نظری، مفاهیم و مدل های اعتماد نهادی (سازمانی)*، فصلنامه مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی، س ۳، ش ۴.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲)، *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران: نشر کویر.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق)، *صحیح البخاری*، بیروت: دارالفکر.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۰)، *دموکراسی و سنت های مدنی*، ترجمه محمد تقی دل فروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- جواد علی (۱۹۶۸)، *المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام*، بیروت: دار العلم للملایین.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)، *جامعه شناسی نظم*، تهران: نشرنی.
- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۱)، *نظریه و روش تحقیق در تحقیقات کیفی*، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره ۹، ش ۱۷.
- راچ، جکرال و جاننت ک راچ (۱۳۵۴)، *جامعه شناسی فقر*، ترجمه احمد کریمی، تهران: امیرکبیر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۰۴ق)، *المفردات فی غریب القرآن*، قم: دفتر نشر کتاب.
- سلام، عبدالعزیز (۱۳۹۱)، *تاریخ عرب قبل از اسلام*، ترجمه باقر صدرنیا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

شاپگان، فریبا (۱۳۸۶)، بررسی عوامل تأثیرگذار بر اعتماد سیاسی، رساله دکتری: دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.

شریف، احمد ابراهیم (۱۹۶۷)، مکه و المدینه فی الجاهلیه و عصر الرسول، قاهره: دارالفکر العربی. عبدی، هادی و همکاران، (۱۳۹۴)، پیش بینی سرزندگی تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی و خود تنظیمی تحصیلی در دانش آموزان دوره متوسطه دوم، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه تربیتی، س ۱۰، ش ۴۴.

عمید، حسن (۱۳۶۹)، فرهنگ لغت فارسی عمید، ذیل مدخل «اعتماد» تهران: امیرکبیر. معین، محمد (۱۳۸۶)، فرهنگ لغت فارسی معین، ذیل مدخل «اعتماد»، تهران: زرین. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم؛ سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۴)، روضه الکافی، ترجمه هاشم رسولی، تهران: علمیه اسلامیة. گال، مردیت و والتر بورگ و جویس گال (۱۳۸۴)، روش های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی، ترجمه احمد رضا نصر و همکاران، ج ۱، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین (۱۳۷۴)، مروج الذهب، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی.

واقدی، محمد بن عمر (۱۳۶۹) المغازی، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی. یوسفی غروی، محمد هادی (۱۳۸۳)، موسوعه التاریخ الاسلامی، ترجمه حسین علی عربی، قم: مؤسسه امام خمینی.

Bhattacharya R, Devinney TM, Pillutla MM. A formal model of trust based on outcomes. Acadmanag Rev 1998; 3(3): 459-474.

Jhonson, David. (1993). Reaching out: interpersonal effectiveness and self-actualization. Boston. Allyn and Bacon.

Koehn D. 1996, Should we trust in trust? Am Business Law J 1996; 34 (2): 183-204.

Luhmann; Niklas (1979), Trust and power. New York: Wiley.

Turner, Jonathan. (1993). "Analytical theorizing". pp 156-194 in the Social theory today, edited by A. Giddens and J. Turner. Cambridge: Polity Press.

Welman, B. & S. D. Berkowitz (eds.), (1988) *Social Structures: A Network Approach*, London: Cambridge University Press.

Yang, J. and Mossholder, K., (2010). Examining the effects of trust in leaders: A bases-and-foci approach, The Leadership Quarterly, No. 21, PP. 50-63